

Henrihs Soms, Dr. hist., doc., Daugavpils universitātes Vēstures katedras vadītājs

MIĶELIS BUKŠS UN LATGAĻU ENCIKLOPĒDIJAS PROJEKTS: XXI GADSIMTA SKATĪJUMS

Henrihs Soms, Dr. hist., doc., Daugavpils universitātes Vēstures katedras vadītājs

1963.gada 23.februārī latgaliešu laikraksts "Latgolas Bolss" ievietoja "Latgaļu izdevniecības" kolektīva parakstītu vēstuli "Tūp jauns pasākums. Veidojas Latgaļu enciklopēdijas priekšdarbi". Lasītāji tika informēti par ieceri izdot apkopojumu izdevumu par Latgali – "Latgaļu enciklopēdiju"[1]. Vēstules autori izdevumu nodēvēja par rokasgrāmatu, kas tiktu izdota pēc vārdnīcas principa. Bija plānots izdot atsevišķas daļas, kuras apvienotu grāmatās pa 6 izdevniecības loksniem (apmēram 120 lpp). Enciklopēdijas kopējais apjoms būtu 10 – 11 izdevumi. Katru gadu bija plānots izdot apmēram 2 grāmatas.

Rakstā visi laikraksta lasītāji tika aicināti vakt derīgus materiālus un sūtīt tos uz izdevniecību. Jautājumus enciklopēdijas veidošanas sakarā tika ieteikts adresēt Leonardam Latkovskim (ASV), Miķelim Bukšam (Zviedrijā), Albertam Spoģim (Vācijā). Bija paredzēts, ka darba apjoms būs liels un pirmais darba posms būs enciklopēdijas satura projekts. Izdevniecība ar gandarījumu paziņoja, ka šo projektu ir uzņēmies izstrādāt "Vyspuseigais zynōtnīks un dedzeigs tautas darbinīks Mikeļs Bukšs".

Par pasākuma iniciatoru uzņēmību liecināja laikraksta "Latgolas Bolss" turpmākajos numuros ievietotie daudzie ierosinājumi un atsauksmes par Latgaļu enciklopēdijas izdošanu, tostarp arī intervija ar M. Bukšu. Projekta autors korespondentam piebilda, ka līdzstrādnieki ir aizņēmti ikdienas darbos, tomēr ir optimistiska cerība, ka visiem izdosies vienoties kopīgam darbam. M. Bukša pārliecība balstījās uz dažādu nozaru plašo lietpratēju un speciālistu loku – Vladislavs Bojārs (floras un faunas jautājumi), Bonifācijs Briška, Aloizijs Budže, Pēteris Pudulis, Staņislavs Škutāns (vēsture un senatne), Staņislavs Mozga, Jezups Grišāns (baznīcas lietas), Leonards Latkovskis, Valdis Zeps, Jezups Lelis (folklora un lingvistika), Alberts Spoģis (filozofija un literatūras kritika), Jezups Soikans (māksla), Francis Teirumnīks, Pēteris Priževovs (saimnieciskā dzīve), un citus.

M. Bukša izstrādāto "Latgaļu enciklopēdijas" projektu laikraksts "Latgolas Bolss" sāka publicēt

1963.gada 16.martā, tas ir nākošajā numurā pēc aicinājuma. Drīz redakcija saņēma daudzus lasītāju priekšlikumus. Agronoms, saimnieciskās dzīves pētnieks Bonifācijs Briška ieteica jau pēc gada apspriest enciklopēdijas jomā paveikto un 16.martu atcerēties kā “cēlas idejas manifestāciju”[2].

Kopumā “Latgolas Bolss” līdz 1994.gada janvārim katrā laikraksta numurā ievietoja enciklopēdijā iekļauto vārdu reģistru. Enciklopēdijas veidotāji bija iecerējuši, ka lasītāji paši uz laikraksta papīra līdzās reģistram pierakstīs komentārus, sūtīs tos redakcijai un tā kļūs par izdevuma līdzstrādniekiem. Šī iemesla dēļ reģistru publicēja tikai laikraksts “Latgolas Bolss”, kurš iznāca regulāri reizi nedēļā. Žurnāls “Dzeive” iznāca tikai reizi divos mēnešos, tāpēc tas ievietoja atsevišķus komentārus par enciklopēdijas tapšanu.

No preses materiāliem uzzinām, ka enciklopēdijas sagatavošana ritēja pilnā sparā, darbā bija iesaistīti visi redzamākie latgaliešu zinātnieki, rakstnieki un publicisti. Redakcija bija pārliecināta, ka ikviens, kurš ir iepazinies ar enciklopēdijas projektu, nepaliks vienaldzīgs un projekts ierosinās visus iekļauties šajā svarīgajā un vienreizējā pasākumā.

Pēc reģistra 18.turpinājuma publicēšanas Leonards Latkovskis (seniors) izteica vairākas piezīmes. Viņš aicināja enciklopēdijas veidotājiem būt pedantiskiem un objektīviem, Latgales vēsturei derīgus materiālus meklēt dažādu valstu bibliotēkās un arhīvos. Šīs pārdomas reāli atspoguļoja enciklopēdijas veidošanu. Laikraksts pārtrauca reģistra publicēšanu un reģistrs noslēdzās ar “s” burtu un vārdu “syvums”. Mūsu rīcībā pagaidām nav enciklopēdijas līdzstrādnieku iesūtīto vēstuļu, bet, domājams, ka šīs piezīmes ir saglabājušās enciklopēdijas projekta vadītāju arhīvos un bibliotēkās.

Vienisprātis ar Leonardu Latkovski (esnioro) bija arī Aleksandrs Batņa no Kanādas. A. Batņa norādīja, ka enciklopēdija ir pārāk nopietns izdevums, lai sasteigtu tā izdošanu. “Maņ likās, ka ar Latgaļu enciklopedijas izdūšonu nabyutu jōsasteidz, bet gon izdūt tū labi apstrōdōtu, tai ka attaisnōtu sovu izdūšonu” [3]. Laikraksts “Latgolas Bolss” turpināja regulāri publicēt lasītāju domas par enciklopēdijas saturu. Latgaliešu zinātnieki un sabiedriskie darbinieki to uzskatīja par lielāko un nopietnāko darbu turpmākajos gados un tika izteiktas prognozes, ka 1967.gadā darbs varētu sākties pilnā sparā.

Pētot “Latgaļu enciklopēdijas izdošanas idejas attīstību, jākonstatē, ka vislielākā aktivitāte šajā ziņā bija vērojama no 1963.gada līdz 1966.gadam. Šī pasākuma īstenošanu nevar skatīt atrauti no procesiem un parādībām latgaliešu trimdas dzīvē. Zināms, ka 1965.gadā latgaliešu zinātnieki

iedibināja jaunu tradīciju un sāka izdot krājumu "Acta Latgalica". Krājuma 1.sējuma ievadā, kurš rakstīts angļu un vācu valodās, tika norādīts, ka "Acta Latgalica" publicēs rakstus par Latgales vēsturi, modernās politikas problēmām, latgaliešu etnogrāfiju, valodniecību, arī par demogrāfiju, dabaszinātnēm un ievērojamām personībām. Pirms vairāk nekā 35 gadiem izdots "Acta Latgalica" 1.sējums šodienas lasītāju pārsteidz ar satura daudzveidību, plašo autoru loku un pamatīgo avotu bāzi. Nenoliedzami, ka šajā izdevumā tika iekļauti materiāli, kuri radušies krietnu laiku agrāk, tostarp arī "Latgaļu enciklopedijas" tapšanas laikā. Jānorāda, ka abos projektos – gan "Latgaļu enciklopedijas", gan "Acta Latgalica" izdošanā, tika iesaistīts Latgaļu Pētniecības Instituts, arī Miķelis Bukšs. Mēs varam šodien tikai izteikt dažādus spriedumus par to, kāpēc emigrācijas latgaliešu zinātnieki pārorientējās uz rakstu krājuma izdošanu un neturpināja enciklopēdijas sagatavošanu. Ņemot vērā enciklopēdijas redakcijas izteiktās atziņas par saturīgas un objektīvas rokasgrāmatas izdošanu, varam pieņemt, ka šādai zinātnieku rīcībai bija pētniecisks raksturs. Reāli atklājās plašais darba lauks, ko pētniekiem bija jāveic, lai izzinātu Latgali, tās vēsturi, valodu, saimniecību.

Ideju par enciklopēdijas veidošanu no pašiem sākumiem aizstāvēja Latgaļu Pētniecības Instituts (LPI), kas tika dibināts 1960.gadā. Šo jautājumu vairākkārt apskatīja LPI valdes sēdēs. 1966.gadā par LPI priekšsēdētāju ievēlēja Aleksandru Batņu, kurš daudz rūpējās, lai trimdas sabiedriskajās aktivitātēs iesaistītu jauno paaudzi. Šajā laikā sākās nopietna paaudžu maiņa, jo daļai darbinieku, kuri bija devušies prom no Latvijas pašos brieduma gados, palika jau 60 gadu. Piemēram, 60 gadu jubileju svinēja Leonards Latkovskis (seniors), Pēteris Pudulis, Heronims Tihovskis un citi. Svarīgi bija nostiprināt saites starp visiem aktīvākajiem trimdas darbiniekiem Eiropā, Zviedrijā un ASV. No šī viedokļa ievēriību pelna Miķeļa Bukša došanās uz ASV un Kanādu 1966.gada septembrī. Tā dēvēto "Toronto dienu" laikā notika divas LPI sēdes un pārrunas viesā nākotnes optimismu. Amerikas un Kanādas latgalieši, augsti vērtējot Miķeļa Bukša darbību, uzskatīja, ka M. Bukšs ir daudzu nozīmīgu darbu aizsācējs.

1967.gada 3.decembrī pēkšņi aizsaulē aizgāja LPI direktors Aleksandrs Batņa, ar kura darbību daudzi saistīja lielas cerības. Šajā gadā latviešu trimdas dzīvē ieskanējās arī savstarpējie apvainojumi, polemika pārauga savstarpējā neiecietībā. 1968.gadā latgaliešu laikraksta "Latgolas Bolss" slejās mēs neatrodam informāciju par "Latgaļu enciklopedijas" turpmāko likteni.

"Latgaļu enciklopedijas" savdabīgais liktenis nepārvērtās par latgaliešu trimdas fatālu neveiksmi. Gluži pretēji, šis projekts mobilizēja latgaliešu intelektuālos spēkus, kuru iespaidā veidojās jaunas ieceres – projekti. Daudziem no tiem bija lemts piepildīties. Spilgts piemērs šajā ziņā bija L. Latkovska apjomīgais darbs "Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas" 2 sējumos. Materiālus šim izdevumam L. Latkovskis vāca paralēli darbam pie enciklopēdijas. 1963.gada 19.oktobra numurā viņš lūdza "Latgolas Bolss" lasītājus, lai tie iesūta ne tikai materiālus enciklopēdijai, bet arī uzvārdus, dzymtu nosaukumus. Pēc 5 gadiem iznāca grāmatas pirmā

daļa, vēlāk – arī 2.daļa. Šajā periodā tapa arī daudzi citi nozīmīgi darbi folkloras, mūzikas, literatūras, valodniecības jomā.

“Latgaļu enciklopēdijas” sākotnējā posmā paveiktais pēc daudziem gadiem (1990.g.) tika apkopots speciālā mapē, kura sastāv no laikraksta “Latgolas Bolss” materiāliem, tostarp arī enciklopēdijas projekta. Izgriezumus sagatavojis un sakārtojis Bonifācijs Briška. Mape vēlāk tika kopēta un izplatīta gan latgaliešu mītnes zemēs, gan arī Latvijā. Vienkopus sakārtotie materiāli no iecerētās enciklopēdijas glabājās arī Latgales Pētniecības institūta bibliotēkā Daugavpilī.

Jautājums par Latgalei veltītas enciklopēdijas izdošanu aktualizējās 20.gs. 80-to gadu beigās un 90-to gadu sākumā, kad Latvijā būtiski pieauga interese par mūsu pagātņi, mūsu zemes dažādiem novadiem. Lielas cerības tika liktas uz izdevniecības “Latvijas enciklopēdija” darbinieku profesionalitāti, erudīciju un uzkrāto materiālu klāstu. 1993.gadā tapa grāmata par Kurzemi [4] un jaundibinātais Latgales Pētniecības institūts uzsāka sarunas par grāmatu, kas veltīta Latgalei. Sekmīgi iesākto sadarbību pārtrauca izdevniecības likvidēšana privatizācijas gaitā. Savāktie materiāli nogūla privātajās bibliotēkās un arhīvos. Pēc tam kādu laiku vēl bija iespējas atsākt darbu. Šī raksta autors kopā ar bijušo izdevniecības darbinieku Valdi Veilandu sastādīja vairākus projektus par Latgales enciklopēdiju, tomēr tiem nebija lemts realizēties, jo projekts bija ilglaicīgs un dārgs. Projekta sagatavošanas stadijā atklājās, ka zinātnieki un entuziasti ir uzkrājuši bagātīgus materiālus par Latgali. Tos nepieciešams precizēt un papildināt, tāpēc enciklopēdijas izdošanai ir perspektīvas.

Jaunas iespējas Latgales enciklopēdijas izdošanā paver modernās tehnoloģijas, kuras arvien vairāk ietekmē mūsu darbību. Visspilgtāk saistība ar jaunākām tendencēm zinātnē izpaužas mēģinājumos datorizēt Latgales vēstures avotu bāzi, kā arī informāciju par Latgales vēsturi kopumā.

1994.gada maijā Daugavpilī Latgales Pētniecības institūtā (LPI) tika uzsākta datu bāzes “Latgales dati” veidošana. “Latgales dati” ir ar Latgali saistītas informācijas datorizēts apkopojums (datu banka). “Latgales dati” pamatmērķis ir apkopot un ievadīt datorā informāciju par Latgali, ar to saistītiem notikumiem, personām, kā arī apkopot un uzglabāt galvenos ar Latgali saistītos dokumentus, lai nodrošinātu to ātru un ērtu izmantošanu zinātniskiem, izglītības un uzziņu nolūkiem.

“Latgales datu” veidošana paredz eksperimentālo, sākotnējo, turpmāko, attālāko posmu. Eksperimentālajā posmā, kas ir jau noslēdzies, tika veidota un apbēta datorprogramma

personāliju datu bankas uzglabāšanai, kā arī ievadīts sākotnējam darba posmam nepieciešamais informāciju apjoms.

Sākotnējā posma mērķi ir izveidot un nepārtraukti papildināt personāliju datu banku, veicot vajadzīgās korekcijas datorprogrammā; nodrošināt datu bankas ierobežotu publisku izmantošanu uz LPI datora; uzsākt savāktās informācijas izplatīšanu no datora neatkarīgā veidā (laikrakstos, izdodot bukletus un informatīvos biļetenus un tml.).

Turpmākā posma mērķi paredz uzkrātās informācijas apjoma papildināšanu; informācijas izmantošanas iespēju paplašināšanu, nodrošinot "Latgales dati" datu bankas izmantošanu Daugavpils universitātes lokālajā datoru tīklā; nodrošināt piekļušanu datu bankas informācijai ar datoru tīkla Internet starpniecību; uzsākt datu bankas informācijas izplatīšanu neatkarīgu datorproduktu veidā (mācību programmas, specializētas datu bankas un tml.).

Attālākā posma mērķi: integrēt datu bankā visus iespējamus informācijas veidus (attēli, audio, video, kartes); piesaistīt "Latgales datu" informāciju ģeogrāfiskās informācijas sistēmai (GIS), integrējot to līdzvērtīgās valsts un reģionālajās sistēmās; nodrošināt daļēju "Latgales datu" informācijas tulkošanu, piedāvājot informāciju ieinteresētām personām un organizācijām visā pasaulē; uzsākt datu bankā uzkrātās informācijas komerciālu izmantošanu.

Šobrīd (2002.gada septembris) pilnā apjomā ir veikti eksperimentālā un sākotnējā posma uzdevumi un tiek risināti turpmākā posma uzdevumi. Par to liecina datu bāzes "Latgales dati" uzkrātā informācija, kuru var iedalīt vairākos fondos:

1. Datorizēta personāliju kartotēka. Tā satur informāciju par aptuveni 3 tūkstošiem cilvēku, kuru darbība ir saistīta ar Latgali.

2. Kultūrvēsturiski teksti datorformātā. Svarīgākie no tiem ir Latgales kultūrvēstures kalendārs, jaunākā hronika, zinātniski teksti (studentu kursadarbi, bakalaura un maģistra darbi, augstskolu docētāju raksti).

Kopš 1997.gada 1.jūnija "Latgales datu" informācija ir pieejama Internetā. Pēc datu bāzes

materiāliem tiek veidota WWW kalendāra lappuse “Šī diena Latgalē” [5].

Datorizētās informācijas priekšrocības atklājās vairāku Latvijas mēroga enciklopēdiska satura grāmatu sagatavošanā un izdošanā. Kā sekmīgu var vērtēt sadarbību ar vēsturnieku Jāni Kapustānu. Viņš sagatavoja izdošanai informatīvi piesātināto grāmatu par studentu korporāciju “Lacuania”, kuras rindās bija ievērojams skaits Latgales studentu [6]. Datu bāze “Latgales dati” bija arī noderīga biogrāfiskam zinātnieku rādītājam, kurš iznāca Daugavpilī sakarā ar Daugavpils Universitātes 80 gadu jubileju [7].

Mūsdienu sabiedrību mēs mēdzam dēvēt par informācijas sabiedrību. Informācijas iegūšana, apmaiņa un pārraide ir kļuvusi par vienu no sabiedrības galvenajiem nodarbes veidiem. Arī Latgalei veltītās informācijas apkopošana ar modernām tehnoloģijām ir realitāte. Šī darba pirmsākums ir Latgalei veltītu oriģinālmateriālu un avotu elektroniskas bāzes veidošana. Tā sekmētu vispusīgāku un dziļāku mūsu reģiona izpēti, kas radītu objektīvus priekšnoteikumus modernu, XX gs. raksturīgu enciklopēdiju veidošanai. Tā tiktu realizēta daudzu latgaliešu, arī Miķeļa Bukša iecere par “Latgaļu enciklopediju”.

1. Tūp jauns pasākums.- Latgolas Bolss, 1963. 23.februāris
2. Laseitōku dūmas par Latgaļu enciklopediju.- Dzeive, 1964. Nr.64.
3. Briška B. Latgaļu lelō dīna.- Latgolas Bolss, 1963. 30.marts
4. Rusmanis S., Vīks I. Kurzeme: Latvijas enciklopēdija.- Rīga: Latvijas enciklopēdija. 1993.- 239 lpp.
5. Latgales Pētniecības institūts. Sk. <http://www.dpu.lv/LD/>
6. Lacuaniai – 70 / Red. J.Kapustāns.- Rīga: Studentu korporācija Lacuania. 1999.- 321 lpp.

7. Daugavpils Pedagoģiskā universitāte. Pētniecība un zinātne 80 gados: Bibliogrāfisks rādītājs 1921-2001.- Daugavpils: Saule. 2001.- 115 lpp.